

**Handreiking
bij het afstoten van
museale collecties**

Rijksdienst Beeldende Kunst

97-966

97-966

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

Inleiding

Wie samen met een huisgenoot de kelder, de zolder of andere bewaarplaatsen in zijn huis opruimt, weet tot welke discussies dit kan leiden. Wat voor de een volledig waardeloos lijkt, is voor de ander een dierbare herinnering, een kostbaar goed. Vaak moet hierover eerst overeenstemming worden gevonden voordat de bewoners kunnen beslissen om bepaalde zaken bij het grofvuil te zetten, andere nog maar een tijdje te laten liggen en een enkel stuk weer op te poetsen en een ereplaats in het interieur te geven.

Hoeveel ingewikkelder is het dan niet om zaken die behoren tot het publieke bezit en die beheerd worden door openbare instellingen als musea, af te stoten. Om dat te doen moet een beheerder, in goede samenspraak met zijn bestuur, met zijn collega's en soms met de oorspronkelijke eigenaar, lastige beslissingen nemen.

Deze richtlijn is opgesteld om het nemen van die beslissingen te vergemakkelijken. Het accent ligt daarbij op de juridische en procedurele kant van een eventueel afstotingsbesluit. Maar ook meer inhoudelijke aspecten worden, zij het kort, aangeroerd. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de situatie wezenlijk verschilt voor de verzelfstandigde rijksmusea en rijksgesubsidieerde musea enerzijds, en de overige musea anderzijds. Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCenW) is momenteel bezig met het ontwikkelen van een gedragscode voor afstoting voor eerstgenoemde categorie. Deze brochure is in de eerste plaats bedoeld voor de overige musea, maar veel van het onderstaande geldt voor alle collectiebeheerders die met afstoting te maken hebben.

Mocht u na lezing van deze brochure nog vragen hebben of gerichte ondersteuning wensen bij een herverdeling van het cultureel erfgoed dat u is toevertrouwd (acquisitie, de-acquisitie, collectiemobiliteit), dan kunt u natuurlijk altijd een beroep op ons doen.

Frans Grijzenhout
Hoofd Adviesgroep

Argumenten voor en tegen afstoting

Onder afstoting of vervreemding wordt verstaan het in beheer en/of eigendom overdragen van delen van een museale collectie door schenking, ruil, verkoop of vernietiging. Het is een ingrijpende maatregel, die slechts na zorgvuldige afweging en op grond van heldere argumenten genomen dient te worden. Het besluit om tot afstoting over te gaan, wordt meestal door een van de volgende drie overwegingen ingegeven:

Opschoning van de collectie

De collectie is door haar grootte en door de diversiteit aan voorwerpen onbeheersbaar geworden. De gebruikswaarde van de collectie dreigt aan haar eigen groei ten onder te gaan.

Er moeten middelen worden vrijgemaakt voor verbetering van de collectie

Een stuk uit de collectie moet verkocht worden om een kwalitatief beter of beter in de collectie passend stuk te kopen.

Aanscherping van het collectiebeleid

Bepaalde stukken passen door aanscherping van het collectiebeleid niet meer in het collectieprofiel en komen dus voor afstoting in aanmerking.

Hieronder treft u enige nadere overwegingen aan die bij de besluitvorming ten aanzien van afstoting een rol kunnen spelen. Om een weloverwogen beslissing mogelijk te maken, zijn zowel beweegredenen vóór als tegen gegeven. Ook is geen waardeoordeel aan de genoemde criteria verbonden. De discussie over de achterliggende ethiek is immers nog volop in gang. Hoe zwaar elk van deze criteria wordt meegewogen, zal van geval tot geval verschillen.

Mogelijke argumenten vóór afstoting zijn:

- Het object past niet (meer) in de collectie en wordt daarom nooit geëxposeerd.
- Het object verkeert in zeer slechte staat.

- Het object is van matige of slechte kwaliteit.
- Er zijn reeds voldoende objecten van hetzelfde type in de collectie.
- De kosten van het beheer (bijvoorbeeld de depotruimte per vierkante meter) wegen niet op tegen de culturele waarde en/of het rendement van het object.
- De wetenschappelijke opvattingen zijn ingrijpend veranderd ten nadele van het object.
- Het object moet worden verkocht om geld vrij te maken voor de aankoop van een essentieel stuk voor de collectie.

Mogelijke argumenten tegen afstoting zijn:

- Een collectie is meer dan de optelsom van losse voorwerpen en heeft ook een eigen, historische waarde (de zogenaamde genealogische waarde zoals toegepast bij de beoordeling van subsidieaanvragen in het kader van het Deltaplan).
- Collecties hebben ook een archieffunctie.
- Soms is een object onvoldoende gedocumenteerd en/of in bijzonder slechte staat, waardoor de waarde ervan niet goed kan worden bepaald. Een beslissing over afstoting is in zo'n geval voorbarig.
- Beslissingen over afstoting zijn te veel afhankelijk van de waan van de dag of de smaak van de beheerder. Het depotstuk van vandaag is wellicht het topstuk van morgen (en omgekeerd).

Voorwaarden voor afstoting

Afstoting heeft ingrijpende gevolgen en ligt uiterst gevoelig bij zowel het publiek, bij potentiële bruikleengevers en/of schenkers, als bij collega musea. Om tot een verantwoorde wijze van afstoten te komen, is het belangrijk dat van tevoren aan een aantal voorwaarden wordt voldaan.

- Het museum moet beschikken over een beleidsplan en een collectieplan op grond waarvan een verantwoorde selectie gemaakt kan worden.
- De selectie moet geschieden door de voltallige wetenschappelijke staf van het museum. Hiervoor moet een procedure worden vastgelegd, waarbij afweging op verschillende niveaus plaatsvindt. Bij objecten boven een bepaalde marktwaarde (per museumcategorie vast te stellen) dient herkeuring door mensen buiten het eigen museum – bijvoorbeeld een landelijke commissie – plaats te vinden.
- Het af te stoten object moet worden gewogen tegen de ‘Collectie Nederland’, dat wil zeggen dat overlappingsen of lacunes ten opzichte van collecties van andere musea helder in kaart gebracht moeten worden.
- Af te stoten objecten moeten uitvoerig gedocumenteerd en gefotografeerd worden (zie ook onder ‘stappen na besluit tot afstoting’).
- Er moet onderzoek worden gedaan naar de herkomst van het af te stoten object in verband met mogelijke bijzondere condities met betrekking tot eigendom, verkoop enzovoort.
- Af te stoten objecten behoren eerst via ruil, schenking of verkoop aan andere musea aangeboden te worden voordat tot verkoop wordt besloten.
- Indien wordt overgegaan tot verkoop, moet het object eerst aan de andere Nederlandse musea worden aangeboden en pas aan eventuele buitenlandse gegadigden wanneer er binnen ons land geen te vinden blijken te zijn.
- Voorwerpen van wezenlijk belang voor het Nederlandse cultuurbezit mogen in geen geval naar het buitenland worden verkocht.

- Verkoop mag nooit het verruimen van het eigen exploitatiebudget ten doel hebben.
- Iedere opbrengst uit een verkoop moet in principe ten gunste komen van een verwerving.
- Personen die een directe binding met het museum hebben (dat wil zeggen personeelsleden, bestuursleden, hun familieleden en naaste relaties) moeten in principe worden uitgesloten van verwerving van een af te stoten object.

Stappen na besluit tot afstoting

Nadat het besluit tot afstoting is genomen, dienen de volgende stappen, in onderstaande volgorde, te worden gezet.

1 Documentatie

In de notitie *De omgang met collecties* uit 1995 van de werkgroep Selectie/Collectiebeleid van het Ministerie van OCenW staat: 'Met het verbreken van verbanden moet de grootste voorzichtigheid worden betracht. Met veel collecties is al te veel gerommeld. De samenhang moet ook na eventuele overdracht van (deel)collecties ten minste te reconstrueren blijven. Daarom dienen de instellingen die ze nu nog beheren de geschiedenis van hun verzamelingen goed vast te leggen en te documenteren.' Het fotograferen en beschrijven van objecten die afgestoten zullen worden, is daarom een eerste vereiste (zie ook 'voorwaarden voor afstoting').

2 Vaststelling van de eigendomssituatie en van eventuele beperkende voorwaarden

Als het een in bruikleen gegeven voorwerp betreft, moet het object in principe worden teruggegeven aan de eigenaar. Als de eigenaar niet (meer) te achterhalen is, kan het plaatsen van een oproep in een lokale krant in de laatst bekende verblijfplaats van de eigenaar uitkomst bieden. Als de eigenaar of diens erfgenamen zich naar aanleiding van de oproep niet melden, mag het museum concluderen dat zij het bezit van het object prijsgeven. Toch kan het object niet onmiddellijk worden afgestoten. Het recht van de eigenaar om het object terug te vorderen vervalt pas twintig jaar na de datum van publicatie van de oproep (door middel van zogenaamde extinctieve verjaring; Art. 3:306 BW). Daarna wordt het object door zogenaamde verkrijgende verjaring automatisch eigendom van het museum. (Art 3:105 BW.)

Wanneer het om een schenking zonder bijzondere voorwaarden gaat, zijn er geen juridische bezwaren tegen afstoting. Wel kunnen er

ethische bezwaren bestaan om een schenking af te stoten. Bovendien zou de wetenschap dat een museum geschonken voorwerpen afstoot, potentiële schenkers ervan kunnen weerhouden tot schenking over te gaan. Museumdirecteuren geven er om die reden wel eens de voorkeur aan geen ruchtbaarheid aan de afstoting te geven. Echter, wanneer een dergelijke handelwijze uitkomt, is het effect nog nadeliger. Als een besluit tot afstoting past in het beleidsplan en op goede gronden geschiedt, is een openbare verantwoording mogelijk en verdient deze zelfs de voorkeur.

In geval van een **schenking, legaat of nalatenschap onder de expliciete voorwaarde dat nooit tot afstoting zal worden overgegaan**, valt teruggave aan de eigenaar of diens erfgenamen te overwegen. Ook kan men de eigenaar/erfgenamen verzoeken om van de gestelde voorwaarden af te zien. Als de verblijfplaats van eigenaar en/of erfgenamen onbekend is, geldt hetzelfde als bij bruiklenen: door middel van advertenties in een lokale krant moet worden getracht de eigenaar op te sporen. Wanneer de eigenaar na een dergelijke oproep niets van zich heeft laten horen, kan worden geconcludeerd dat de schenker of diens erfgenamen niet meer aan de voorwaarde hechten. Pas twintig jaar later is de opgelegde voorwaarde rechtens verjaard. Het museum kan dan vrijelijk over het object beschikken.

Niet alleen moet worden nagegaan of er eventuele schenkingsvoorwaarden aan een voorwerp verbonden zijn, ook dient rekening te worden gehouden met bijzondere subsidievoorwaarden. Zo worden bij aankoop of bij het toekennen van restauratiesubsidies vaak voorwaarden gesteld met betrekking tot vervreemding (zie bijvoorbeeld de voorwaarden van de Vereniging Rembrandt en van de Mondriaan Stichting). Zelfs als afstoting juridisch mogelijk is, vereist zij normaal gesproken, indien het af te stoten object is verworven met financiële steun van een externe bron (dat wil zeggen subsidies, schenkingen van een vereniging van vrienden van het museum of bijdragen van particulieren) de toestemming van alle partijen die hebben bijgedragen aan de verwerving.

Voor het afstoten van voorwerpen van kunst en cultuur die eigendom van de rijksoverheid zijn, is de goedkeuring van de minister van OCenW vereist. Deze is immers belast met het privaatrechtelijk

beheer van museale verzamelingen die eigendom zijn van de Staat of aan de zorg van de Staat toevertrouwd.

Eigendommen van andere overheden vallen onder het autonome beleidsterrein van die overheden. Echter, de overheden worden geacht te handelen in overeenstemming met de bedoeling van de Wet tot Behoud van Cultuurbezit (WBC). Het Ministerie van OCenW is momenteel bezig met het ontwikkelen van een gedragscode inzake afstoting voor de verzelfstandigde rijksmusea en de rijksgesubsidieerde musea.

Voor voorwerpen die voorkomen op de lijst behorende bij de WBC geldt een aparte regeling. Zie hiervoor *Wet tot behoud van cultuurbezit*, Nederlandse staatswetten, editie Schuurman & Jordens, 52A, 3de druk, Zwolle 1996. Deze is bijgewerkt tot 1 december 1995.

Een stichting kan tot afstoting van voorwerpen overgaan als in de statuten een expliciete bevoegdheid tot vervreemding van (delen van) de te beheren collectie staat. Tevens kan een stichting buiten de statuten om bij volmacht zijn gemachtigd rechtshandelingen aan te gaan zoals verkoop, ruil, schenkingen etc.

Tenslotte moet men zich realiseren, dat werk van een levende kunstenaar, afkomstig van de **Beeldende Kunstenaars Regeling (BKR)**, ingevolge artikel 39 eerste lid van de regeling, niet verkocht mag worden in verband met mogelijke verstoring van de markt. In dergelijke gevallen valt teruggave aan de kunstenaar te overwegen.

3 Keuze van de vorm van afstoting

Nadat is komen vast te staan dat een stuk zonder bezwaar afgestoten kan worden, moet de meest geschikte vorm van afstoting worden gekozen. Hierbij moet worden opgemerkt dat voor vervreemding van staatseigendommen altijd een machtiging van het Ministerie van OCenW vereist is. Voor particuliere eigendommen geldt dat de betreffende instelling zelf gerechtigd is te beslissen over vervreemding.

Langdurige bruikleenverstrekking verdient de voorkeur als het voorwerp of de collectie zal worden ondergebracht bij een andere

publieke collectie in Nederland. Bovendien is deze vorm juridisch het meest eenvoudig. Deze overdrachtsvorm is vooral aantrekkelijk als het gaat om een collectie die een behoorlijke geldwaarde vertegenwoordigt, of als het object zelf in bruikleen is gegeven en de eigenaar of diens erven eisen stellen. Een principiële beslissing over afstoting hoeft dan immers niet genomen te worden. Deze overdrachtsvorm heeft echter ook een aantal nadelen:

- Hoewel het object niet (meer) in de collectie terug wordt gewenst, blijft het ingeschreven in de administratie van de bruikleengevende instelling. Deze blijft dan ook verantwoordelijk voor het object.
- Voor het ontvangende museum bestaat nooit de zekerheid dat de bruikleenovereenkomst niet (plotseling) zal worden opgezegd. In veel gevallen wordt een opzegtermijn gehanteerd van drie maanden. Dit bezwaar kan enigszins worden ondervangen door een opzegtermijn van minimaal een jaar te verbinden aan het in bruikleen te geven voorwerp. Hierdoor krijgt het ontvangende museum ruim de tijd om een alternatief te vinden.
- Hoewel de eigen collectie van het ontvangende museum (dikwijls) niet verzekerd is, moeten bruiklenen (meestal) all-risk worden verzekerd. Overwogen kan worden een alternatieve verzekeringsvorm voor dergelijke objecten af te sluiten, naar het voorbeeld van de door het Rijk met diverse gemeentebesturen gesloten Kaderovereenkomst bruikleenverkeer. Omdat proefondervindelijk is gebleken dat schade meestal ontstaat bij transport, wordt het object volgens deze overeenkomst alleen tijdens het transport verzekerd.

Schenking is een ingrijpender vorm van overdracht. Deze overdrachtsvorm is aantrekkelijk omdat het museum hierbij de verantwoordelijkheid voor het stuk geheel kan overdragen. Het is echter vaak moeilijk de eigenaar (de overheid of een stichtingsbestuur) tot schenking als vorm van afstoting te bewegen, omdat de objecten – hoezeer zij ook uit de toon mogen vallen in de collectie – een geldwaarde vertegenwoordigen. Het is in zo'n geval zinvol een berekening te maken van de behoud- en beheerskosten (bijvoorbeeld de depotkosten per vierkante meter) en deze af te zetten tegen de waarde van het voorwerp.

Ruil is een hiermee nauw samenhangende vorm van overdracht. Hoewel ruil minder ingrijpend lijkt, wordt het juridisch gelijkgesteld

aan koop en verkoop. Dat wil zeggen dat ‘elke partij beschouwd wordt als verkoper voor de prestatie die zij verschuldigd is’ en – als koper – ‘voor de prestatie die haar toekomt.’ Op een ruilvereenkomst vinden de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek betreffende koop ‘overeenkomstige toepassing’. Juridisch gezien heeft ruil dus geen voordelen boven koop en verkoop.

Wanneer tot verkoop wordt besloten, zal gekozen moeten worden tussen een openbare en een onderhandse verkoop. Musea zullen wellicht een voorkeur hebben voor onderhandse verkoop uit vrees voor negatieve publiciteit. Toch werkt onderhandse anonieme verkoop soms juist publieke verontrusting in de hand. Als de verkoop past in een solide beleidsplan en de afstoting in dat verband te verantwoorden is, verdient een openbare verkoop – liefst een veiling – de voorkeur.

In principe zal alleen tot vernietiging worden overgegaan, wanneer een voorwerp te erg beschadigd of vervallen is om te worden geres-taureerd. Vaak gaat het (bijvoorbeeld bij natuurhistorische collecties) om vervangbare objecten.

Bij vernietiging dient nagegaan te worden of er werk bij is van levende kunstenaars. Een kunstenaar kan zich namelijk door middel van een claim verzetten tegen vernietiging van zijn werk op grond van art. 25, eerste lid sub d van de auteurswet. Vernietiging van werk van levende kunstenaars wordt op dit moment in de Nederlandse jurisprudentie niet als een inbreuk op het persoonlijkheidsrecht van een kunstenaar aangemerkt. Wel zal vernietiging met zoveel mogelijk waarborgen voor de kunstenaar moeten geschieden. Zo wordt het in de rechtspraak zorgvuldig geacht om de kunstenaar eerst in de gelegenheid te stellen het werk terug te nemen alvorens tot vernietiging wordt overgegaan. Als de kunstenaar onvindbaar is, is publicatie in een vakblad een acceptabel middel om hem/haar op de hoogte te stellen.*

* Belangrijke uitspraken van de rechter over dit onderwerp zijn:

- Koetsier/Schiphol *Nederlands Juristenblad (NJ)* 1978, 218

- Miletic II, *NJ* 1985, 270

- Lenartz/Sittard *NJ* 1991, 443

Literatuur

'Behouden is kiezen'. *Over het verzamelen, selecteren en wijzigen van museale collecties*. Verslag van een onderzoek door de Erasmus Universiteit, Rotterdam, in opdracht van het Ministerie van WVC, Rijswijk, november 1991.

'Kiezen voor Kwaliteit'. *Beleidsnota over de toegankelijkheid en het behoud van het museale erfgoed*. Ministerie van WVC, Rijswijk, 12-02-1990.

Drs H. d'Ancona, Beleidsbrief aan de Tweede Kamer over vervreemding respectievelijk verkoop van museale objecten, 15-05-1992.

Gedragslijn voor museale beroepsethiek. De Nederlandse Museumvereniging, International Council of Museums, Nederland, Amsterdam 1991.

Peter van Mensch, 'Negatief verzamelen: hoe onaantastbaar zijn museumcollecties?' *Museumvisie* 2, 1987, 41-46.

Philip Weiss, 'Selling the Collection.' *Art in America*, juli 1990, 24-32.

Rijksdienst Beeldende Kunst

postbus 30450

2500 GL Den Haag

telefoon 070 - 356 61 00

fax 070 - 365 07 81